चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेष्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि

तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

आनन्द ओझा ब्राहम्ण

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-१५-२७७६-२००९

परीक्षा रोल नं. २८०३००/२०७२

भूगोल शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७५

चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि - आनन्द ओझा ब्राहम्ण २०७५

चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग, स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेष्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि

तयार पारिएको

शोधपत्र

शोधकर्ता

आनन्द ओझा ब्राहम्ण

त्रि.वि. दर्ता नं. ९-२-१५-२७७६-२००९

परीक्षा रोल नं. २८०३००/२०७२

भूगोल शिक्षा विभाग

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

कीर्तिपुर, काठमाडौं

२०७५

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि छात्र आनन्द ओझा ब्राहम्णद्वारा प्रस्तुत **चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि** विषयक शोधपत्र मेरो निर्देशनमा तयार पारिएको हो । उक्त शोधपत्र अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

....

शोध निर्देशक

सह-प्रा.डा. पुष्पलाल पोखेल

मिति :२०७५/०९/११

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि छात्र आनन्द ओझा ब्राहम्णद्वारा प्रस्तुत **चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि** विषयक शोधपत्र भूगोल शिक्षा विषयको स्नातकोत्तर तहको उपाधि प्राप्तिका लागि उचित ठहरिएकाले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

प्रा.डा. शम्भुप्रसाद खतिवडा ....
(विभागीयप्रमुख)

सह-प्रा. नेत्र प्रसाद धिताल ....
(वाह्य परीक्षक)

सह-प्रा.डा. पुष्पलाल पोखेल ....
(शोधनिर्देशक)

मिति : २०७५/०९/२९

कृतज्ञता ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षा शास्त्र संकाय, भूगोल शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको लागि तयार पारिएको हो । सर्वप्रथम यो शोधपत्र लेखनको लागि शोध प्रस्ताव स्वीकृत गरी शोधपत्र लेखनको वातावरण सिर्जना गरिदिनु हुने आदरणीय गुरु पूर्व विभागीय प्रमुख सह-प्रा.डा. शिवप्रसाद रिजाल ज्यू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । यो शोध कार्यलाई मूल्याङ्कन गरी अन्तिम स्वीकृति प्रदान गर्नु हुने विभागीय प्रमुख प्रा.डा. शम्भुप्रसाद खतिवडा ज्यू प्रति पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु । प्रस्तुत शोधपत्र पूरा गर्न सुरुदेखि अन्त्यसम्म आवश्यक सल्लाह, सुझाव, प्रेरणा, मार्गदर्शन र सुपरिवेक्षणमा अमूल्य समय प्रदान गर्नुहुने आदरणीय गुरु शोधनिर्देशक सह-प्रा.डा. पुष्पलाल पोखेल ज्यूप्रति हार्दिक आभार तथा कृतज्ञता प्रकटगर्दछु । त्यसैगरी आदरणीय गुरु उप-प्रा. तेजप्रसाद सिग्देल ज्यू लगायत भूगोल शिक्षा विभागका सम्पूर्ण आदरणीय गुरुहरुप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

अध्ययनको क्रममा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रुपमा सहयोग पुऱ्याउनु हुने विद्यालयका प्र.अ., शिक्षक, शिक्षिका तथा विद्यार्थी, भाइबहिनीहरु, अभिभावक, वि.व्य.स., समाजसेवी, वडाका अगुवा कार्यकर्ता ज्यूहरु प्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु । अन्त्यमा मलाई जन्म दिई मेरो शैक्षिक हैसियतलाई यहाँसम्म पुऱ्याउन हरेक किसिमको दुःख, कष्ट र आफ्नो अमूल्य समय, श्रम र धन खर्च गरेर मेरो पढाईप्रति सदैव सचेत गराउँदै शैक्षिक सफलताको कामना गर्दै मलाई उच्च शिक्षा प्राप्त गर्ने सु-अवसर एवं प्रेरणा प्रदान गर्नुहुने परम पुजनीय बुबा श्री सुदामा ओझा तथा आमा श्रीमती गीतादेवी ओझाप्रति सदैव ऋणी रहने छु र उहाँहरुप्रति कृतज्ञता अर्पण गर्दछु । शोध लेखन कार्यमा उत्साह जगाई आवश्यक सहयोग प्रदान गर्नुहुने आदरणीय दाजु श्री पंडित ओझा, भाई अनोज ओझा तथा मेरो अध्ययनको बारेमा बेलाबखत चासो राखेर हौसला, उत्साह तथा प्रेरणाप्रदान गर्नुहुने आदरणीय दिदी सुधा देवी एवं भान्जा विकास कुमार तथा भान्जी रोशनी कुमारी र मेरो प्यारो भतिज अनमोल ओझा प्रति आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु । यो शोधपत्र एउटा महत्वपूर्ण दस्तावेजका रुपमा रहनेछ र सम्पूर्ण शिक्षा जगतका विद्यार्थी शिक्षक, विशेषज्ञ तथा सरोकारवालाहरु सबैलाई उपयोगी साबित हुनेछ भन्ने आशा लिएको छु । अन्तमा शोधपत्रका लागि संकलित सामग्रीहरुलाई राम्रोसँग शुद्धताका साथ टङ्कन गरी सघाउने रामकृष्ण महर्जनप्रति पनि हार्दिक धन्यवाद ज्ञापन गर्दछु ।

आनन्द ओझा ब्राहम्ण

२०७५

शोधसार

यो अध्ययन चमार बालबालिकाको विद्यालय शिक्षामा पहुँच तथा शैक्षिक उपलब्धि बारा जिल्ला माहागढीमाई नगरपालिका वडा नं. ५ र ११ को एक अध्ययनशीर्षकमा गरिएकोछ । चमार समुदायको बालबालिकाहरुको विद्यालयमा भर्नाको अवस्था, विद्यालयमा नियमितता, उनीहरुको शैक्षिक उपलब्धी, विद्यालयमा पहुँचको अवस्था पत्ता लगाउनेउद्देश्यले गरिएको यस अध्ययनमा चमार बालबालिकाहरुको शैक्षिक उपलब्धी तथा नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु तथा यसका समाधानका उपायहरुको खोजी गर्ने प्रयास पनि गरिएको छ ।

अध्ययनको उद्देश्य पूरा गर्नका लागि व्याख्यात्मक तथा गुणात्मक दुबै विधिको प्रयोग गरिएको छ । अध्ययनकर्ताको स्वविवेकमा अध्ययन क्षेत्रको छनोट गरिएको हो । वडा नं. ५ मा रहेका ३० र वडा नं ११ मा रहेका २० घरधुरी सबैलाई अध्ययनमा समावेश गरिएको छ । तथ्याङ्क संकलनका साधनहरु विद्यालय तथा चमार समुदायको घरदैलोमा प्रत्यक्ष उपस्थित भई, विद्यालयको अभिलेख फारम, प्रत्यक्ष अन्तर्वार्ता र प्रश्नावली साथै अवलोकनका माध्यमले तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । विद्यालयका शिक्षक, विद्यार्थी, प्रधानाध्यापक, विद्यालय व्यवस्थापन समितिका अध्यक्ष स्थानीय बुद्धिजीवि समाजसेवी तथा विद्यालयका विद्यार्थीको अभिभावकहरुलाई अन्तर्वार्ता तथा प्रश्नावली र अन्तरक्रियाका माध्यमद्वारा प्राथमिक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । द्वितीय तथ्याङ्कको रुपमा सम्बन्धित विद्यालयका अभिलेख, विद्यालयको तथ्याङ्कको प्रयोग गरिएको छ । यसरी संकलित तथ्याङ्कलाई तालिकीकरण साथै व्याख्या विश्लेषण पनि गरिएको छ ।

अध्ययनमा अन्य समुदायका बालबालिकाहरुको तुलनामा चमार बालबालिकाहरुको शैक्षिक उपलब्धी कम रहेको तथाविद्यालयमा पनि चमार बालबालिकाहरुको नियमित उपस्थित कम रहेको पाइयो । त्यसैगरी कक्षा १ मा विद्यालय भर्नाको अवस्था सन्तोषजनक पाइए तापनि माथिल्लो कक्षामा जाँदासम्म विचैमा कक्षा छोड्ने विद्यार्थी दर अन्य जातिका बालबालिकाको तुलनामा बढी नै रहेको पाइयो । शैक्षिक उपलब्धि कम हुनुमा, अभिभावकहरुकोचेतनास्तर कमजोर हुनु, शिक्षा सम्बन्धी जनचेतनाको कमी हुनु, समयमा नै शैक्षिक सामग्री प्राप्त नहुनु, विद्यालय बाहेक अन्य ठाउँमा गएर पढ्न पाउने स्थिति नहुनु र अभिभावकले छोराछोरीको पठनपाठनमा निगरानी राख्न नसक्नु र घरको काममा बढी समयखर्च हुनु जस्ता कारणहरू प्रमुख रूपमा रहेको पाइयो । घरायसी काम, भेडाबाख्रा

चराउने, माछा मार्ने, खेल्ने, आमा बुबालाई काममा सघाउने, बालविवाह जस्ता कारणले उनीहरु नियमित विद्यालय नजाने, गएपनि बीचमा विद्यालय छोड्ने, गरेको पाइयो । चमार अभिभावकरुले पनि आफ्नो छोरा छोरीको पढाइप्रति उदासिन हुनु, पुरानो रुढीवादी सोच अझै पनि रहनु र उनीहरुको आर्थिक अवस्थाले गर्दा पनि बालबालिकाहरुको पढाइप्रति खासै चासो राखेको देखिएन । यसरी चमार बालबालिकाहरुको शैक्षिक उपलब्धी र नियमितता माकमीहुनु तथा विद्यालय भर्ना र बीचमै कक्षा छोड्नेदर बढी हुनुमा जनचेतनाको कमी, कमजोर आर्थिक स्थिति, घरायसी काममा बढी समय दिनुपर्ने, घरपरिवारको न्यून शैक्षिक अवस्था हुनु, शिक्षाप्रतिको निराशाबादी धारणा, बालबालिकाहरुको पनि पढाइमा मन नलाग्नु आदि रहेको पाइयो ।

चमार समुदायका बालबालिकाहरुको शैक्षिक पहुँच बढाउन तथा शैक्षिक उपलब्धीमा सुधार ल्याउन शिक्षा प्राप्ती गर्ने र ज्ञान आर्जन गर्नेसम्बन्धमा जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने, घरदैलो भर्ना कार्यक्रम राख्ने, अभिभावकको आर्थिक अवस्थामा सुधार, व्यवसायीकरण, सहुलियत दरमा सीपमूलक तालिम, अनौपचारिक शिक्षा, दलित छात्रवृत्ति रकममा बृद्धि, बालमैत्री शिक्षामा जोड, चमारहरुको बस्तीमा दलित विद्यालय तथा उनीहरुकै समुदायका शिक्षक/शिक्षिकानियुक्ति, विद्यार्थीहरुलाई व्यवसायिक शिक्षा, निःशुल्क पाठ्यसामग्री, साक्षरता कार्यक्रम, लैगिंक समता, प्रा.वि.सम्म स्थानीय भाषामा शिक्षा, चमार विद्यार्थीहरुको लागि अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने तथा चमार विद्यार्थीहरुलाई नियमित रुपमा विद्यालयमा उपस्थित हुन प्रेरित गर्ने कक्षामा नियमित रूपमा उपस्थित हुने विद्यार्थीहरुलाई पुरस्कृत गर्नुपर्ने आवश्यक पक्षहरूलाई सुझावको रुपमा शोधपत्रको अन्त्यमा बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

विषय सूची

सिफारिस पत्र

स्वीकृति पत्र

कृतज्ञता ज्ञापन

शोधसार

विषय सूची

तालिका सूची

चित्र सूची

अध्याय एक : परिचय		**१-८**
१.१	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	४
१.३	अध्ययनको औचित्य	६
१.४	अध्ययनको उद्देश्य	७
१.५	अध्ययनका सीमाहरू	८
१.६	अध्ययनको योजना	८
अध्याय दुई : सन्दर्भ साहित्यको समीक्षा		**९-२२**
२.१	चमार जातिको सामान्य परिचय	९
२.२	प्रकाशित साहित्यको समीक्षा	१०
२.३	अप्रकाशित साहित्यको समीक्षा	१२
२.४	अध्ययनको सैद्धान्तिक ढाँचा	१८
२.५	अवधारणात्मक ढाँचा	२०
२.६	शैक्षिक उपायदेयता	२१
अध्याय तीनः अध्ययन विधि		**२३-**
३.१	अनुसन्धान ढाँचा	२३
३.२	अध्ययन क्षेत्रको छनोट	२३
३.३	जनसङ्ख्याको छनोट	२३
३.४	तथ्याङ्कको स्रोत	२३
	३.४.१ प्राथमिक तथ्याङ्क	२४
	३.४.२ द्वितीयक तथ्याङ्क	२४

३.५ तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू २४
३.५.१ अन्तर्वार्ता २५
३.५.२ प्रश्नावली २५
३.५.३ अवलोकन २६
३.५.४ लक्षित समूह छलफल २६
३.५.५ अभिलेख अध्ययन २६
३.६ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया २६
३.७ तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण २७

अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्रको परिचय २८-४८

४.१ जिल्लाको परिचय तथा नामाकरण २८
४.२ भौगोलिक अवस्था २९
४.३ शैक्षिक एवं जनसांख्यिक अवस्था ३२
४.४ प्रमुख नदी, खोला तथा तालहरू ३३
४.५ सामाजिक आर्थिक अवस्था ३३
४.६ ऐतिहासिक, धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थलहरू ३६
४.७ वडा नं. ५ र ११को परिचय तथा सिमाना ३८

अध्याय पाँच : नतिजा विश्लेषण ४९-१००

५.१ चमार बालबालिकाहरूको विद्यालय भर्नाको अवस्था ४९
५.१.१ चमार बालबालिकाहरूको ५ वर्षको कक्षागत विद्यालय भर्नाको अवस्था ४९
५.१.२ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धमा अभिभावकहरूको धारणा ६०
५.१.३ विद्यार्थी भर्ना सम्बन्धमा प्र.अ. तथा शिक्षकहरुको अवस्थाको बारेमा जानकारी ६१
५.१.४ चमार बालबालिकाको विद्यालय भर्ना प्रतिको वि.व्य.स.का प्रतिनिधिहरूको धारणा ६२
५.२ चमार बालवालिकाहरूको विद्यालयमा नियमितताको अवस्था ६३
५.२.१ बिद्यार्थीको उपस्थिति दर ६३
५.२.२ अतिरिक्त क्रियाकलापमा सहभागिता ६४
५.२.३ गृहकार्यमा संलग्नता ६४
५.२.४ विद्यार्थीको नियमिततामा प्रभाव पार्ने तत्वहरु ६५
५.२.४.१ बिद्यार्थीको आर्थिक अवस्था ६५

५.२.४.२ शैक्षिक वातावरण ६५
५.२.४.३ अभिभावकको जनचेतनाको स्तर ६६
५.२.४.४ बालमैत्री शिक्षण अवस्था ६६
५.३ चमार बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धिको अवस्था ६७
५.३.१ चमार बालबालिकाहरुको ५ वर्षको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि ६७
५.३.२ चमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ७७
५.३.३ चमार बालबालिकाको शैक्षिक उपलब्धि प्रति सरोकारवालाहरूको धारणा ८६
५.३.४ चमार बालबालिकाहरूको शैक्षिक उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्वहरू ८८
५.३.५ विद्यालय भर्ना नभएका चमार बालबालिकाहरूको विवरण ८९
५.३.६ बीचैमा कक्षा छोड्ने चमार बालबालिकाहरुको विवरण ९१
५.३.७ बीचैमा विद्यालय छाड्नेका कारणहरू ९२
५.४ चमार समुदायका बालबालिकाहरूको विद्यालयमा पहुँचको अवस्था ९४
५.४.१ लैङ्गिक आधारमा चमार र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको बिद्यालयमा पहुँच ९४
५.४.२ बिद्यालयमा चमार र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको उमेरगत पहुँच ९५
५.४.३ बिद्यालय र घर बीचको दुरी अनुसार बिद्यालयमा बालबालिकाहरूको पहुँच ९६
५.४.४ अभिभावकको पेशा अुनसार बालबालिकाको बिद्यालयमा पहुँच ९७
५.४.५ चमार बालबालिकाहरूको शैक्षिक पहुँच बढाउने उपायहरु ९७

अध्याय छ : प्राप्ति, सारांश, निष्कर्ष र सुझावहरु १०१-११०
६.२ प्राप्ति १०१
६.२ सारांश १०३
६.३ निष्कर्ष १०६
६.४ सुझावहरू १०८
६.५ भविष्यमा थप अध्ययनका लागि सिफारिस शीर्षक ११०

सन्दर्भग्रन्थ सूची

तालिका सूची

तालिका ४.७.१ : वडा नं. ५ र ११ को वडागत लैङ्गिकविवरण ४३

तालिका ४.७.२ : वडा नं. ५ र ११ को उमेरगत जनसङ्ख्याको विवरण ४४

तालिका ४.७.३ : वडा नं. ५ र ११ को जातिगत जनसङ्ख्या विवरण ४७

तालिका ५.१.१ : कक्षा १मा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था ५०

तालिका ५.१.२ : कक्षा २ मा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था ५२

तालिका ५.१.३ : कक्षा ३ मा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था ५४

तालिका ५.१.४ : कक्षा ४ मा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था ५६

तालिका ५.१.५ : कक्षा ५ मा विद्यार्थी भर्नाको अवस्था ५८

तालिका ५.३.१ : कक्षा १ का चमार बालबालिकाहरूको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि ६८

तालिका ५.३.२ : कक्षा २ का चमार बालबालिकाको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि ७०

तालिका ५.३.३ : कक्षा ३ का चमार बालबालिकाको बिषयगत शैक्षिक उपलब्धि ७१

तालिका ५.३.४ : कक्षा ४ का चमार बालवालिकाको बिषयगत शैक्षिक उपलब्धि ७३

तालिका ५.३.५ : कक्षा ५ का चमार बालबालिकाको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि ७५

तालिका ५.३.२.१ : कक्षा १काचमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ७७

तालिका ५.३.२.२ : कक्षा २ का चमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ७९

तालिका ५.३.२.३ : कक्षा ३ का चमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ८१

तालिका ५.३.२.४ : कक्षा ४ का चमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ८३

तालिका ५.३.२.५ : कक्षा ५ का चमार र अन्य बालबालिकाहरुको ५ वर्षको नतिजा र शैक्षिक उपलब्धि ८५

तालिका ५.३.५.१ : विद्यालय भर्ना नभएका चमार बालबालिकाहरूको विवरण ९०

तालिका ५.३.५.२ : कुल सङ्ख्यामा कक्षा छाडेका चमारहरूको सङ्ख्यात्मक विवरण ९१

तालिका ५.४.१.१ : लैङ्गिक आधारमा चमार र अन्य समुदायका बालबालिकाहरूको विद्यालयमा पहुँच ९५

चित्र सूची

चित्र ४.७.१ :	वडा नं. ५ र ११ को वडागत लैङ्गिक विवरण	४४
चित्र ५.३.१ :	कक्षा १ का चमार बालबालिकाहरूको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि	६९
चित्र ५.३.२ :	कक्षा २ का चमार बालबालिकाहरूको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि	७०
चित्र ५.३.३ :	कक्षा ३ का चमार बालबालिकाहरूको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि	७२
चित्र ५.३.४ :	कक्षा ४ का चमार बालवालिकाहरूको बिषयगत शैक्षिक उपलब्धि	७४
चित्र ५.३.५ :	कक्षा ५ का चमार बालबालिकाहरूको विषयगत शैक्षिक उपलब्धि	७५
चित्र ५.३.५.१	विद्यालय भर्ना नभएका चमार बालबालिका	९१